

Історіографія. Джерелознавство

УДК 94(477) «1933»

В. В. Гудзь

ЕВОЛЮЦІЯ ПОГЛЯДІВ СТАНІСЛАВА КУЛЬЧИЦЬКОГО НА ІСТОРІЮ ГОЛОДУ В УКРАЇНІ 1932–1933 рр. ТА ЇХ ВПЛИВ НА ВІТЧИЗНЯНИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Простежується еволюція поглядів провідного дослідника теми Станіслава Кульчицького щодо характеристики голоду 1932-1933 рр. в Україні і вплив його концепцій на науковий дискурс з історії голоду. Наголошено, що, за С. В. Кульчицьким, центральним елементом голодомору в Україні і його специфікою є «терор голодом» з тотальною конфіскацією продовольства та блокадою голодуючих регіонів. Проаналізовано також аргументи деяких українських науковців, які критикують «геноцидну» версію голоду.

Ключові слова: С. В. Кульчицький, еволюція поглядів, історіографія, історичні версії, голод 1932-1933 рр., Україна, геноцид, конфіскація продовольства, блокада голодуючих регіонів.

Питання історичної оцінки голодомору 1932-1933 рр. жваво дискутується упродовж двох десятиліть як у громадському так і науковому середовищі України. Тема голоду 1933 року, починаючи з кінця 1980-х років вивчалась українською історіографією із наростаючою інтенсивністю. Динаміка історичних доказів «голод» – «голодомор» – «геноцид» українського народу знайшла відображення у роботах В. Василенка, В. Марочка, Р. Сербина, В. Сергійчука, Ф. Турченка, Ю. Шаповала, М. Шитюка та ін. науковців. З'явилися і поодинокі історіографічні розвідки В. Васильєва [1], Г. Касьянова [2], А. Сидорука [3], де спеціально розглядається науковий доробок з історії Великого голоду Станіслава Кульчицького.

Але історіографічних праць з теми недостатньо. У даній статті ставиться мета простежити еволюцію поглядів провідного дослідника теми Станіслава Кульчицького щодо характеристики голоду 1932-1933 рр. в Україні і їх вплив на історичний науковий дискурс.

Професор Кульчицький, який сформувався як фахівець з економічної історії СРСР, по праву вважається піонером серед вітчизняних істориків у розробці історії голоду 1932-1933 рр. в Україні. С. Кульчицький згадував, як його разом з іншими науковцями у 1987 р. викликали до ЦК і ввели до «Антиголодової комісії», яка мала дати свою відповідь Комісії конгресу США з дослідження голоду в Україні. Вчений зізнався, що вивчення архівних матеріалів, які підіймали завісу над страхітливим злочином сталінського режиму, буквально за рік повністю змінило його світогляд [3].

Проте у підписаному С. Кульчицьким (разом з іншими трьома представниками Академії наук УРСР) листі Міжнародній комісії юристів від 14 жовтня 1988 р., теза про голод як геноцид українців ще заперечувалася і йшлося про те, що трагедія 1932-1933 років була наслідком форсованої колективізації, насильницьких хлібозаготівель, результатом сталінського «великого стрибка» коштом селянства [2, с.26].

Джеймс Мейс відзначав «важливу еволюцію» поглядів Станіслава Кульчицького, яка простежувалася у статті «1933: трагедія голоду», опублікованій у №2-5 «Літературної України» за 1989 рік. На думку американського історика, важливим було те, що С. Кульчицький засудив як найстрахотливіший злочин Сталіна та його найближчих соратників стратегію «взяти хліб будь-якою ціною», практику занесення на «чорну дошку» сіл, що не виконали податкові квоти, блокаду всієї території України і злочинне замовчування становища у сільській місцевості [3].

С. Кульчицький не раз згадував, що на нього особливий вплив справили матеріали комісії Конгресу США (понад інтерв'ю свідків голоду), передані йому Дж. Мейсом у 1990 р., які дозволили зробити компаративний аналіз подій. Із свого боку Дж. Мейс відзначав заслуги С. Кульчицького як впливового історика, котрий, по-перше, надіслав Щербицькому доповідну записку, щоб переконати владу визнати голод 1933 р. в Україні. По-друге, його статті і виступи «містили усю ту інформацію, про яку на той час можна було

говорити». По-третє, він здійснив «перший прорив» у замовчуванні трагедії, опублікувавши запитання у «Сільських вістях» для книги «33: голод. Народна книга пам'яті-меморіал» [3].

У 1990 р. на найвищих щаблях партійного республіканського керівництва тривала дискусія щодо друку збірки документів про голод 1932-1933 років. Як пригадує С. В. Кульчицький, він вже тоді посприяв тому, аби до збірки потрапили не лише документи, які підтверджували офіційну версію причин голоду (надмірні хлібозаготівлі), а й ті, що вказували на іншу причину – натуральне штрафування [4, с. 25-26]. Таким чином, друге півріччя 1989 року – початок 1990 – це період, коли вчений остаточно усвідомив усвідомив факти, які змінили його розуміння природи голоду 1932-1933 років – натуральні штрафи свідчили про те, що голод був організований з метою покарання селян, тобто мав ознаки геноциду. Уся подальша дослідницька еволюція С. В. Кульчицького в темі голоду пов'язана з утвердженням «геноцидної» версії подій 1932-1933 років – довкола неї формуються гіпотези, вибудовується логічний зв'язок подій, добираються відповідні аргументи.

Еволюцію своїх поглядів С. В. Кульчицький характеризує як «світоглядну революцію», яка тривала понад півтора десятиліття. І саме дослідження історії голоду 1932-1933 років було її вирішальним чинником. Спочатку, близько семи-восьми років, йшло «...нагромадження архівного матеріалу, відтворення фактичної картини Голодомору. Довелося повірити „українським буржуазним націоналістам“, які розповідали, як Сталін виморював голодом український народ [5, с. 198]. На другому етапі внаслідок системних досліджень природи комуністичного тоталітаризму «Стало можливим відповісти на питання, ЧОМУ Сталін виморював голодом український народ. Якраз це потрібно для визначення природи Голодомору як голоду-геноциду відповідно до критеріїв, встановлених Конвенцією ООН...» [5, с. 198].

У 1991 році вийшла монографія С. В. Кульчицького «Ціна «великого перелому». У книзі узагальнені і враховані напрацювання висновків Комісії у нових «архівних» умовах. Головна серед висунутих істориком тез принципово нова: «Голод і геноцид на селі були запрограмовані наперед» [6, с.302]. У книзі, яку Кульчицький вважає переломною у своїй дослідницькій роботі, є поняття «геноцид». «Я вжив це слово у прямому тлумаченні – знищення народу, воно було для мене синонімом Голодомору – говорить С. В. Кульчицький. – Я не надавав йому юридичного значення. Тепер воно набуло міжнародно-правового сенсу. Згодом, постійно вивчаючи природу радянського тоталітаризму, я почав розуміти, що це таке» [3; 6].

«Перехідний» етап у розробці С. В. Кульчицьким проблеми голоду 1932-1933 років завершується 1993 роком. Його особливості – перехід на базові положення концепції Конквеста – Мейса про голод як геноцид, усвідомлення якісних відмінностей терору голодом 1933 р. в Україні від голоду 1932 р. С. В. Кульчицький у власних доказах голоду-геноциду вказує на специфіку політичного устрою СРСР, як багатонаціональної держави. Вигідне європейське розташування національної республіки Україна для керівників СРСР викликало обгрунтовану занепокоєність. «Небезпека сецесії внаслідок заворушень в самій Україні, або кризи в центрі, або появи обох чинників одночасно була цілком реальною. На початку 30-х рр., така криза в центрі і на периферії вже назрівала. Сталін, який діяв на випередження, ліквідував загрозу для своєї влади за допомогою терору голодом, спрямованого проти українського селянства, та індивідуального терору у середовищі української інтелігенції, який розгорнувся майже одночасно» [7, с. 93].

Після 1993 р. науковець плідно працював у відділі (Завідуювач відділом історії України 20-30-х рр. ХХ ст.) Інституту історії НАН України над дослідженнями радянської тоталітарної системи, що дозволило йому розширити коло знань про ідеологію і механізми дій сталінського режиму.

У 1999 р. в серії «Україна крізь віки» вийшла монографія С. В. Кульчицького, де він знову звернувся до теми голодомору. Тут також висувається теза про терор голодом як помста селянам за «волинку» в колгоспах і повторюється висновок про те, що вістря геноциду спрямовувалося «не в українців як таких, а в сільське населення» [8, с. 183]. Тобто голод характеризується скоріше як соціоцид.

Як один з доказів геноциду голодом українців, С. В. Кульчицький використовує документи, які виходили від керівництва ЦК ВКП(б) та КП(б)У. 18 листопада під тиском Молотова було прийнято постанову ЦК КП(б)У «Про заходи по посиленню хлібозаготівель». Головним пунктом постанови було запровадження натуральних штрафів. Колгоспам, колгоспникам і одноосібникам, які заборгували хліб державі, накидали додаткові завдання по м'ясозаготівлям у розмірі 15 - місячної норми і по заготівлях картоплі в розмірі річної чи дворічної норми [9, с. 155-156].

На думку Г. Касьянова, наступний період актуалізації проблеми голоду 1932-1933 років для С. В. Кульчицького почався з 2003 р., можливо, у зв'язку з 70-ю річницею трагедії [2, с.178]. Професор Кульчицький звертається до Римського статуту Міжнародного кримінального суду (2003 рік), який кваліфікує злочини проти людяності як дії пов'язані із свідомим нападом на цивільне населення (у формі вбивства, винищування, поневолення, депортацій, ув'язнення та ін.). Вчений приходить до висновку, що «всі ознаки злочину проти людяності простежуються в подіях 1932-1933 рр. Зрозуміло, однак, що будь-яка інша кваліфікація терору голодом за наявності поняття геноциду не може нас задовольнити. Український народ слід сприймати не тільки як етнос, але й як політичну націю, а Україну – не як територію, на якій живуть українці, а як країну. Якщо так підходити до подій 1932-1933 рр. то ми повинні визнати геноцидом терор голодом, застосований проти українців в УСРР і на Кубані під виглядом хлібозаготівель» [10, с. 95]. У жовтні 2003 р. на міжнародній конференції у Віченці (Італія) С. В. Кульчицький повторює свої попередні висновки з історії голодомору [11].

У цьому ж році під егідою Інституту історії України вийшла велика монографія з історії голоду 1932-1933 років [12]. У VI розділі книги, присвяченому демографічним аспектам трагедії, її характеристика змінена С. В. Кульчицьким із соціоциду на етноцид. «Терор голодом, – пише дослідник, – було застосовано лише в двох регіонах Радянського Союзу – в УСРР і на Кубані. Національна спрямованість терору голодом визначається тим, що в обох регіонах чисельність українців у складі населення перевищувала дві третини. Якщо до 1933

р. сталінська тоталітарна держава здійснювала масові репресії за соціальною ознакою, то від 1933 р. розпочався терор за національною ознакою. В Україні він був спрямований одночасно проти селян (терор голодом) і проти національної інтелігенції (масові арешти)» [12, с. 511].

У 2004 р. згадану колективну працю було презентовано в Москві. Російські історики відмовлялися приймати «геноцидну» версію голоду 1932-1933 років, яка фактично домінувала в текстах майже 900-сторінкового тому.

Після цього С. В. Кульчицький зосереджується на обґрунтуванні доказів того, що терор голодом був геноцидом українців. Він заново переглянув документи, що мають відношення до Голодомору, під кутом зору критеріїв, які сформульовані в Конвенції ООН для визначення геноциду. Процес такого переосмислення тривав з жовтня 2005 р. до лютого 2007 р. і супроводжувався стрімким зростанням кількості публікацій вченого.

У 2005 р. виходить його книга з програмною назвою «Голод 1932–1933 рр. як геноцид» [7]. Міркування про причини і спрямованість голоду у ній пов'язуються із комуністичною концепцією побудови «держави-комуни» насильницькими методами. Кінець 1920-х – початок 30-х – це, за С. В. Кульчицьким, спроба нового комуністичного штурму. На той час переважну більшість приватних власників складало селянство – тож Сталін ламав його опір спочатку колективізацією, а потім голодним терором. В Україні застосовувалася найжорстокіша форма терору – натуральні штрафи, вилучення всього їстівного у селян, ізоляція окремих сіл і республіки. Довівши наявність ознак геноцидних дій щодо певної групи, які підпадають під статтю II пункт «в» Конвенції ООН про геноцид: «навмисне створення для якої-небудь групи життєвих умов, розрахованих на цілковите або часткове знищення їх» (в Україні це – конфіскація продовольства, блокада голодуючих регіонів), С. Кульчицький окреслив параметри такої групи.

Разом з тим у книзі обґрунтовується ідея про геноцид українців не як етносу, а як політичної нації, яка стає домінантною темою в усіх наступних працях С. Кульчицького. Певною мірою тут прислужилася теза Дж. Мейса про те, що голод спрямовувався не проти одного етносу, а проти політичної нації, громадян української держави.

У 2005 р. учений чітко розмежовує поняття «голод» і «голодомор». «У першій половині 1932 р. в Україні спалахнув голод з десятками тисяч смертельних випадків і навіть з випадками канібалізму – як наслідок хлібозаготівель з урожаю 1931 р., проте Голодомору не сталося. Голодомор є наслідком цілковитої конфіскації хліба з урожаю 1932 р., після якої відбулося вилучення усіх інших продовольчих запасів. Смертні випадки від Голодомору почалися пізньої осені 1932 року і досягли апогею у червні 1933 р.» [7, с.19].

Роз'яснюючи свою позицію, вчений згадує, коли перший секретар ЦК КПУ Володимир Івашко на засіданні політбюро ЦК 26 січня 1990 пішов проти течії і дав «зелене світло» появі збірника «Голод 1932 - 1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів». Історик потерпав чи не викинуть з книги документи про конфіскацію продовольства. «Значення натуральних штрафів для створення ситуації голоду я тоді розумів. Але довгий час не звертав уваги на інший документ з цього збірника – від 1 січня 1933 року за підписом секретаря ЦК ВКП(б) Й. Сталіна (№ 133). ...Розуміння жахливого змісту сталінської телеграми прийшло до мене тільки в останні роки» [13, с.4]. Зміст сталінської телеграми, надісланої українським керівникам, С. Кульчицький характеризує як «увесь Тридцять третій рік» [7, с.97]. Телеграма жорстко попереджувала про необхідність здавати зерно, інакше в хід підуть обшуки із наступною кримінальною карною відповідальністю приховувачів хліба, передбаченою постановою ЦВК і РНК СРСР від 7 серпня 1932 року. До того ж у тих осіб, у яких не знайдуть хліб, відбиралися інші харчі тривалого зберігання. Пусковий гачок геноциду було натиснуто.

Як слушно зазначив відомий історик Г. Касьянов, «Фактично дослідник створив нову версію пояснення причин голоду 1932-1933 років. Передусім, він остаточно виокремив «голод» і «голодомор»... У даному разі голод триває впродовж 1932 р., Голодомор – перші шість місяців 1933, його «пусковим механізмом» стає тотальна конфіскація продовольства та блокада голодуючих регіонів – центральним елементом голодомору за С. В. Кульчицьким є «терор голодом»» [2, с.181].

Що стосується територіальних відмінностей голоду в СРСР, то, за Кульчицьким, в першу чергу потрібно розділити різні за походженням українсько-кубанський і казахський голодомори від голоду, який був наслідком авантюрої політики прискореного будівництва економічного фундаменту соціалізму.

«Навпаки, – резюмує науковець, – українсько-кубанський голодомор став наслідком завчасно прорахованого й відмінно організованого терору голодом, який Кремль застосував для попередження соціального вибуху. Такий вибух в ситуації гострої кризи загрожував усуненням сталінської команди з Кремля, а що стосується України, як визнавав сам Сталін (і це документально доведено), – виходом її з Радянського Союзу» [14, с.28].

Поволзький голод 1933 року нагадує український 1932 року. В обох випадках у селян забирали геть усе зерно – основний продукт харчування. Проте в заможних селянських садибах залишалася свійська худоба і птиця, а також незернові продовольчі продукти тривалого зберігання – сало, картопля, капуста, цибуля, буряки, гарбузи, сухофрукти тощо.

Восени 1932 р. в Україні і на Кубані у тих, хто не виконав хлібозаготівельного плану, тобто у більшості селян, ці запаси продовольства були конфісковані. Так голод переріс в голодомор. «Такої конфіскації незернового продовольства, тобто терору голодом, в інших регіонах СРСР не спостерігалось. Отже, сталінська тоталітарна держава здійснювала масові репресії не тільки за соціально-класовими, а й за національними ознаками» [15].

Російський дослідник Загорівський підтверджує, що в 1933 році особливо постраждали південно-західні райони Центрально-Чорноземної Облaсті, де проживали етнічні українці [16, с.36].

Дослідник відстоює однозначну спрямованість постанови ЦК ВКП(б) і РНК СРСР від 14 грудня 1932 р, де, як нагадують В.Марочко і О.Мовчан, прямо говорилось про «неправильне проведення українізації», що і стало, поряд із засиллям «петлюрівських та інших буржуазно-націоналістичних елементів» причиною малих хлібозаготівель [9, с.170-171]. Крім того, відомо, що 15 грудня 1932 р. виходить директива ЦК ВКП(б) і РНК СРСР про припинення українізації. Для її здійснення більшовикам потрібна була підтримка національно свідомих інтелігентів та управлінців у боротьбі з селянством. Після голодомору зламане селянство не складало небезпеки тоталітарному режиму і дійшла черга національної еліти.

Як доводить С.Кульчицький, нищилися не вибірково українці, а головні носії української свідомості – селяни та інтелігенція, партійне керівництво УРСР, які для імперської Москви становили загрозу сепаратизму. Вище політичне керівництво СРСР прагнуло завдати превентивного удару українцям, попередити можливість здійснити конституційне право виходу із СРСР. Разом з тим С. В. Кульчицький прийшов до висновку, що у діях вищого політичного керівництва країни стосовно українців Північного Кавказу і інших регіонів компактного проживання українців є чинник етногеноциду [17]. Це підтверджують і самі назви останніх публікацій вченого, зокрема його книга для російськомовних опонентів «Почему он нас уничтожил?» [18]. У липні 2010, виступаючи на семінарі «Россия-Украина: проблема понимания и оценок Голодомора 1932-33 гг.» вчений ще раз підкреслив різницю між голодом у більшості регіонів СРСР і геноцидом в українських та німецьких регіонах. «В Казахстане, хочу подчеркнуть, последствия были более тяжелые, чем в Украине и на Кубани, но там это было «убийство по неосторожности». Есть такой юридический термин. На Кубани, в Украине и в Поволжье, особенно республика немцев в Поволжье - это было целенаправленное убийство» [19].

Отже, підсумовуючи методологічну еволюцію поглядів професора Кульчицького на історію голоду 1932-1933 рр. за останні чверть віку, можна констатувати, що вона розпочалася з ідеологічних дискусій з «тоталітарною школою» західної історіографії і, з розширенням джерельної бази та переосмисленням вченим мотивів дій влади, завершилася переходом на базові позиції провідних представників «тоталітарної школи» – Роберта Конквеста і Джеймса Мейса.

Разом з тим, пошуки дослідником причинно-наслідкових зв'язків, базовані на соціально-економічних чинниках голоду 1932-1933 рр., доповнилися пошуками причин у сфері політичних структур, ідеології та суб'єктивних намірів вождів з явною перевагою на користь останніх, які дозволили йому, після короточасного переходу на «етнічну» версію голодомору-геноциду, обґрунтувати версію про геноцид української «політичної нації». Уявлення історика про селян як об'єкт експлуатації владою доповнилися баченням селянства як суб'єкта націотворення (поряд з інтелігенцією), а значить, і об'єкта політичного терору, а – із 1933 року – і геноциду.

Взагалі треба визнати слушність міркувань Г. Касьянова, що за роки незалежності в розробці історії голоду 1932-1933 рр. в Україні з'явилися три «концептуальні новації»: концепція сучасної України як пост геноцидного суспільства Дж. Мейса, концепція С. Кульчицького про часову локалізацію голодомору-геноциду в Україні взимку-навесні 1933 р. (на відміну від інших регіонів СРСР) та ідея Мейса-Кульчицького про те що геноцид спрямовувався не проти етнічних українців, а проти громадян Української РСР [2, с.140].

На думку деяких істориків, «акцент на етнічному чинникові геноциду 1932 -1933 рр. у праці С. Кульчицького міг би бути виразнішим – для цього є достатньо підстав» (В. Панченко). Можна погодитися також із зауваженням Ю. Шаповала: «Він (С. Кульчицький. – В. Г.) застерігає від занадто вузького розуміння тези про знищення українців або селян. Проте помирили в першу чергу саме селяни-українці, вони були основними й бажаними для режиму жертвами» [20].

З іншого боку, деякі українські історики взагалі уникають термінів «Голодомор» і «геноцид», знаходячись в межах наукового дискурсу, характерного для «ревізійністської» школи або комуністичних стереотипів, та дуже переймаються як би не образити правонаступницю СРСР – Росію. Це, зокрема, певною мірою, стосується фахових дослідників В. Васильєва [1], Г.Касьянова [2], О. Майбороди [19], В. Солдатенка [22] та ін., які проте застосовують однаковий аргумент: відсутність прямих доказів спланованості голоду 1932-1933 рр. московським Центром, та не сприймають терміну «геноцид» через його політико-ідеологічну вмотивованість.

Щодо такої аргументації, то, на наш погляд, варто нагадати неупереджені висновки ініціатора прийняття ООН Конвенції про геноцид Рафаеля Лемкіна, який ще у 1953 р. бачить Голодомор, як один із чотирьох кроків нищення української нації. Він цитує заяву С. Косіора 1933 р. «Український націоналізм – це для нас головна небезпека» і продовжує: «І, щоб викоринити цей націоналізм і встановити жахливу одноманітність радянської держави, принесли в жертву українське селянство» [23].

У будь якому разі, як зауважив академік Валерій Смолій «Мы будем не менее признательны и тем ученым, которые смогут (если смогут!) предоставить убедительные доказательства негеноцидной природы ужасающей разницы в смертности населения УССР и Кубани, с одной стороны, и другими районами СССР, с другой» [24, с.7].

Інший поважний критик, професор Касьянов, знаходить «внутрішню композиційну суперечливість» у останніх працях С. В. Кульчицького як «наочне свідчення конфлікту між дослідником і пропагандистом» [2, с.187]. Посилаючись на публікації С. Кульчицького 2007-2008 рр., Г. Касьянов зауважує «Панорама подій і фактів 1932-1933 років подається в традиціях добротного позитивізму і засвідчує глибоке знання предмету до найдрібніших деталей і нюансів. Усе змінюється, коли вчений переходить до узагальнень та інтерпретацій, покликаних довести концепцію голодомору-геноциду, власне вступає в ідеологічний простір Голодомору. ...Дослідник голоду 1932-1933 років перетворюється на адепта Голодомору. В цьому разі його тексти (так само, як і тексти інших популяризаторів канонічної версії Голодомору) можуть слугувати

ілюстрацією дотепу, популярного в постструктуралізмі: не він говорить мовою, а мова говорить ним» [2, с.187-188]

Наведені вище міркування Г. Касьянова викликають певні питання до нього самого. По-перше, якщо професійний історик виступає і як популяризатор та пропагандист, то хіба він не повинен довести і донести, розтлумачити і переконати, використавши відповідні цій суспільній місії форми і засоби? По-друге, хіба сам поважний критик не перетворюється на адепта певних стереотипів, бездоказово, одним махом відкинувши науково-популярні тексти С. Кульчицького «як і тексти інших популяризаторів канонічної версії *Голодомору*? Нам також імпонує відповідь Г. Касьянову Ярослава Грицака: «В історії, як і в житті, є завжди місце на «і-і» та «ані-ані». І власне ті інтерпретації голоду 1932-1933 років є вартими уваги, які показують, наскільки сам голод можна вважати геноцидом, а наскільки не можна» [15].

Неприйнятним для нас своєю категоричністю і бездоказовим є і наступний закид Г. Касьянова своєму колишньому вчителю: «Приклад С. В. Кульчицького як дослідника голоду 1932–1933 років і творця *Голодомору* засвідчує, що в цій взаємодії завжди перемагає влада – і влада як інститут, і влада дискурсу – якщо дослідник поступається своїм священним правом на інтелектуальний суверенітет [2, с.189].

Простеживши основні праці професора Кульчицького з історії Великого голоду 1932-1933 рр. в Україні, бачимо природну еволюцію його поглядів із введенням у науковий обіг нових історичних джерел і поглибленням наукового пошуку, але не знаходимо поступок «своїм священним правом на інтелектуальний суверенітет». Навпаки, саме С. В. Кульчицький виступив піонером і новатором у розробці цієї складної тематики на різних хронологічних етапах, у тому числі несприятливих. Висновок про те, що український голод був геноцидом вчений зробив ще в книзі, підписаній до друку ще в радянський період – влітку 1990 р. [6, с.302] – і з тих пір не відступав від нього. Навряд чи хтось заперечить той факт, що не високі посади вченого, а його науковий доробок, який становить понад півтори тисячі праць (!) зробив його одним із фундаторів історичної парадигми українського голодомору, яка викликає величезний науковий і суспільний резонанс в Україні та за кордоном.

Тому, на критику Г. Касьянова та його однодумців можна відповісти словами шановного історика із його справді наукової, але не позбавленої ідеологічних упереджень монографії «Danse macabre»:

«Прикметною рисою такої критики є те, що або ігнорується, або взагалі заперечується вірогідність і можливість наукового пошуку та зміни поглядів на предмет дослідження. Можна впевнено сказати, що С. В. Кульчицькому в цьому сенсі не пощастило – він взявся за дослідження теми, яка виникла і еволюціонувала передусім в ідеологічному і політичному полі, отже, годі було сподіватися на те, що її можна буде вивчати в рамках «чистої науки» [2, с.165].

Втім, ці та інші питання залишаються предметом подальшої дискусії. Головне, що історик Станіслав Кульчицький першим в Україні став на стежину ґрунтовних досліджень причин і наслідків голоду 1932-1933 років в Україні і проклав широкий шлях до історичної істини та історичної пам'яті для сучасної наукової і громадянської спільноти, на якому, власне, і формується стрижневий науковий дискурс з теми голодомору. За це йому честь і уклін.

Джерела та література

1. Васильєв В. Еволюція поглядів С. Кульчицького на голод 1932-1933 рр. у контексті новітніх тенденцій української історіографії / В. Васильєв // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – №16. – С. 277-286.
2. Касьянов Г. Danse macabre: голод 1932-1933 років у політиці, масовій свідомості та історіографії (1980-ті – початок 2000-х) / Г. Касьянов; Ін-т історії України НАН України. – К. : Наш час, 2010. – 271с.
3. Сидорук А. Кульчицький і Мейс: два шляхи до історичної правди / А. Сидорук // Дзеркало тижня. – 2007 – № 1 (13-19 січня).
4. Кульчицький С. Джеймс Мейс – людина і вчений / С. Кульчицький // Проблеми історії України : факти, судження, пошуки. – К. : Інститут історії України НАН України, 2008. – №18. – С. 9-28.
5. Кульчицький С.В. Голод-геноцид в Україні: Матеріали до навчального курсу / С. В. Кульчицький; Ін-т історії України НАН України; Національний ун-т «Києво-Могилянська академія». – К. : Інститут історії України, 2006. – 256 с.
6. Кульчицький С. В. Ціна «великого перелому» / С.В. Кульчицький. – К. : Україна, 1991. – 431 с.
7. Кульчицький С. В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид / С.В. Кульчицький; НАН України, Ін-т історії України. – К. : Інститут історії України, 2005. – 220 с.
8. Кульчицький С. В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К. : Альтернативи, 1999. – 336 с. – (Україна крізь віки. – Т. 11).
9. Марочко В. Голодомор 1932-1933 років в Україні: Хроніка / В. Марочко, О. Мовчан. – К. : Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 294 с.
10. Кульчицький С. В. Голод 1932-1933 рр. в Україні як геноцид: мовою документів, очима свідків / С. В. Кульчицький; НАН України, Інститут історії України. – К. : Наш час, 2008. – 239 с.
11. Convegno internazionale di studi La grande carestia, la fame e la morte della terra nell'Ucraina del 1932-1933 (Vicenza, 16-18 ottobre 2003). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.aisu.it/convegni/vicenza.pdf.
12. Голод 1932–1933 років в Україні : Причини та наслідки / Редкол. : В. А. Смолій (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 2003. – 888 с.
13. Кульчицький С. В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид: прогалини у доказовій базі / С.В. Кульчицький // День. – 2007. – 3 лютого (№19).
14. Кульчицький С. В. Сталінський терор голодом і його демографічні наслідки / С. В. Кульчицький // Голодомор 1932-1933 років як величезна трагедія українського народу: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, 15 листопада 2002 р., Київ. – К. : МАУП, 2003. – С. 19-31.
15. Грицак Ярослав. Чого тільки не напридумують люди... / Я. Грицак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://net.abimperio.net/node/1475>.

16. Загоровский П. Социально-экономические последствия голода в Центральном Черноземье в первой половине 1930-х годов / П. Загоровский. – Воронеж, 1998. – 246 с.
17. Кульчицкий С. В. Голодомор 1932-1933 рр. як геноцид. Труднощі усвідомлення / С. В. Кульчицкий. – К. : Наш час, 2007. – 422 с.
18. Кульчицкий С. В. Почему он нас уничтожил?: Сталин и украинский голодомор: [ст. опубл. в газ. «День» в 2005-2007 г. / Станислав Кульчицкий]; под общ. ред. Л. Ившиной. – К. : Укр. пресс-группа, 2007. – 208 с.
19. Кульчицкий С. В. Голодомор 1932-33 гг. как геноцид: трудности осознания // «Россия-Украина: проблема понимания и оценок Голодомора 1932-33 гг.» [Первый семинар из цикла «Клиотерапия». 19 июля 2010 года: стенограмма выступления С. В. Кульчицкого. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: // <http://urokiistorii.ru/1186>
20. «Без усвідомлення трагедії Голодомору неможливе розуміння багатьох подій у ХХ столітті» / Підготувала Надія Тисячна. – День. – 2007. – №194 (9 листопада).
21. Майборода О. Каятися повинен злочинець, а не народ, з якого він вийшов / О. Майборода // Форум нації. – 2003. – №5.
22. Солдатенко В. Голодний тридцять третій. Суб'єктивні думки про об'єктивні процеси / В. Солдатенко // Дзеркало тижня. – 2003. – 28 червня - 4 липня.
23. Лемкін Р. Радянський геноцид в Україні / Р.Лемкін // Шлях перемоги. – 2011. – №45. – (9 листопада).
24. Смолий В.А. Предисловие // Kulchytskyi Stanislav. Holodomor in Ukraine 1932-1933: Interpretation of Facts. – К. : Institute of Ukrainian history of National Academy of Sciences of Ukraine, 2008. – 105 p.

Гудзь В. В. Еволюція взглядов Станислава Кульчицкого на историю голода в Украине 1932–1933 гг. и их влияние на отечественный научный дискурс

Прослеживается эволюция взглядов ведущего исследователя темы Станислава Кульчицкого относительно характеристики голода 1932-1933 годов в Украине и влияние его концепций на научный дискурс по истории голода. Отмечено, что, согласно С. В. Кульчицкому, центральным элементом голодомора в Украине и его спецификой является тотальная конфискация продовольствия и блокада голодающих регионов. Проанализированы также аргументы некоторых украинских ученых, которые критикуют «геноцидную» версию голода.

Ключевые слова: С. В. Кульчицкий, эволюция взглядов, историография, исторические версии, голод 1932-1933 годов, Украина, геноцид, конфискация продовольствия, блокада голодающих регионов.

Gudz V. V. Evolution of Stanislav Kulchitsky's views on the history of the famine in Ukraine 1932-1933 and their influence on domestic scientific discourse

The article is devoted to the evolution of views of a leading researcher Kulchytsky who characterised famine of 1932-1933 in Ukraine and its influence on concepts of scientific discourse on the history of hunger. Author emphasized that, according to S.V. Kulchitsky, a central element of the famine in Ukraine and its specificity is the «terror famine», total confiscation of food and blockade of starving regions. Arguments of some Ukrainian scientists, who criticize «genocidal» version of the famine was analyzed.

Keywords: S.V. Kulchitsky, evolution views, historiography, historical revision, the famine of 1932-1933, Ukraine, genocide, confiscation of food, blockade.

УДК [94+008](477)

С. В. Джафарова

ГАЛИЦЬКА ІНТЕЛІГЕНЦІЯ У НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ ІВАНА ФРАНКА

Перша половина ХІХ ст. ознаменувалась в Європі як період структурних змін у національному самовизначенні різних народностей. На українських землях початок національно-культурного відродження пов'язують із виходом «Енеїди» І. Котляревського на українській літературній мові у кін. ХVІІІ ст. Зважаючи на послаблення колоніального тиску на західноукраїнських землях, цей процес отримав тут найбільш сприятливі підстави для розвитку. Тому, в контексті розвитку українознавчої науки, на підставі аналізу наукової спадщини І. Франка важливо простежити етапи формування, завдання та роль західноукраїнської інтелігенції у ХІХ – поч. ХХ ст. в сфері культурно-національного відродження та єдності із східноукраїнською.

Ключові слова: І. Франко, інтелігенція, національно-культурне відродження, Галичина, Наддніпрянська Україна, народовці (українофіли), москвофіли, українська культура.

Початок ХІХ століття в історії Європи визначається радикальними змінами, що уособлювали позиціонування ідеї народу, національного самовизначення, тобто націоналізм у розумінні національного самоусвідомлення та романтизм у сфері духовності.

Слов'янські народи Центральної і Південної Європи включилися у процес поширення ідей романтизму, революції, що уособлювали рівноправність і свободу. Мовно-літературне відродження кінця ХVІІІ ст. поступово переростає у національні рухи. Українське національне відродження мало свої особливості й джерела, початок якого більшість науковців пов'язує із появою «Енеїди» І. Котляревського. Твір був популярним на західноукраїнських землях, де сприймався у контексті етнокультурної єдності та утвердження єдиної літературної мови. Зокрема він є в полі зору «перших будителів нашого національного Духу» (І. Франко), М. Шашкевича, І. Могильницького, Я. Головацького. У слов'янській літературі загальноромантичний принцип народності мав свої виразні ознаки, бо звертання до народної творчості виходило за межі соціокультурного інтересу і було глибоко пов'язане із потребою національного